

MEIE ESIMENE EKSPEDITSIOON

RICHARD VIIDALEPP

1

Paul Aristel on kaks eriala — rahvaluuleteadus ja keeleteadus. Erialast töötamist alustas ta rahvaluule alal — Eesti Rahvaluule Arhiivis (= ERA).

Sellesse majja Tartus Aia tn. 42 (praegu: Vanemuise 42) oli P. Ariste üliõpilasena tööle asunud juba aastal 1925, seega enne ERA asutamist. Tema esimene töökoht oli sealses Eesti Rahva Muuseumi arhiivraamatukogus. Kui sellesamas majas hakati 1927. aastal kujundama Eesti Rahvaluule Arhiivi, kutsuti Ariste sinna esimeseks ametnikuks. Temast sai ERA juhataja abi aastaks 1927—1931.

Paul Ariste hoolikas töö aitas oluliselt kaasa selleks, et ERA lühikese ajaga kujunes elavalt kasutatavaks uurimisasutuseks; nii-sugust asutust — eesti rahvaluule-alase töö keskust — oli kaua oodatud ja seda oli väga vaja.

P. Ariste esimeseks tööks seal oli üksikasjaliste registrite koostamine kõigi rahvaluulefondide kohta. Sisuregister on see hädavajalik võti, mis alles võimaldab arhiivmaterjalides orienteerumist ja soovitud ainestiku kätteleidmist. Vajalike registrite koostamist jätkus mitmeks aastaks. Sest 1. IV 1928 oli ERA-s juba 14 erinimelist fondi, kokku 257 967 lk. Uute juurdetulevate materjalide tõttu hakkas see kogus kiiresti kasvama ning ulatub praegu juba üle miljoni lehekülje.

Eesti Rahvaluule Arhiivi koondati kõik teadaolevad eesti rahvaluulekäsikirjad. Eriliseks tõmbenumbriks, mida külastajaile alati näidati, kujunes Jakob Hurda suur rahvaluulekäsikirjade fond, mille lühendiks on täht H [= Hurt]; see fond toodi kohale Helsingist, kus seda oli 20 aastat (1907—1927) hoitud ja uurimiseks kasutatud professor Kaarle Krohni hoole all. Nimetatud fond koosneb 170 ühtlasest nahkseljaga köitest, millele tuhmumatus kuldses kirjas on trükitud sõnad E E S T I W A N A W A R A. Sellele fondile omaseid koostamispõhimõtteid on ERA-s rakendatud ka uuemate korjanduste puhul.

ERA töö algas üsna kitsastes tingimustes: ainuke arhivaalide hoidmiseks mõeldud tulekindel keldriruum oli ühtlasi ka tööruumiks ja uurijate toaks, sealsamas ka pagineeriti käsikirju, koostati registreid, litereeriti fonogramme ning tehti kõike muudki vajalikku. Hoolimata kitsastest oludest käis töö selles keldriruumis suure pinge ja entusiasmiga.

Oma tegevuse algul ERA kohe kogumistööd ei alustanud, sest kogude esialgne korraldamine, registreerimine ja koopiade valmistamine nõudis palju tööd.

Kuid juba 17. III 1928 on ERA kolleegiumis otsustatud: «Luuakse uus rahvaluulekogu ERA, kuhu paigutatakse juurde tulevad materjalid. Kogu korraldatakse Hurda kogu printsiipide järgi» (RpS [= Rahvapäriliste Selgitaja] 3, 1937, lk. 61).

Samal kevadel saadeti kogumistööle rida üliõpilasi, keda enne instrueeriti. Neid nimetati stipendiaatideks ja nende reiskulud tasuti Eesti Rahva Muuseumi ja Eesti Kirjanduse Seltsi toetussummadest. ERA enda eelarvesse ilmusid kogumistöö summad alles a. 1933/34.

Kogumistööle 1928. a. kevadel läks ka ERA abijuhataja Paul Ariste ja nimelt Hiiumaale. Temale polnud see esimene niisugune ettevõtmine, vaid ta oli rahvaluule kogumisega algust teinud juba a. 1922, nagu ta ise on meenutanud (E 52693). Temal oli vajalike kogemusi ning Hiiumaalt Pühalepa, Reigi ja Emmaste ümbrusest tõi ta kaasa sisuka korjanduse, mis näib olevat kohapeal kohe tündikirjas paberile pandud, tükati foneetilises transkriptsioonis.¹ Hiiumaal jätkas Ariste kogumis- ja uurimistööd ka järgmistel aastatel. Sealt kogutud ainekust kasvasid välja tema mitmed keelelised ja rahvaluule-alased uurimused, kaasa arvatud ulatuslik doktoritöö «Hiiu murrete häälikud» (1939).

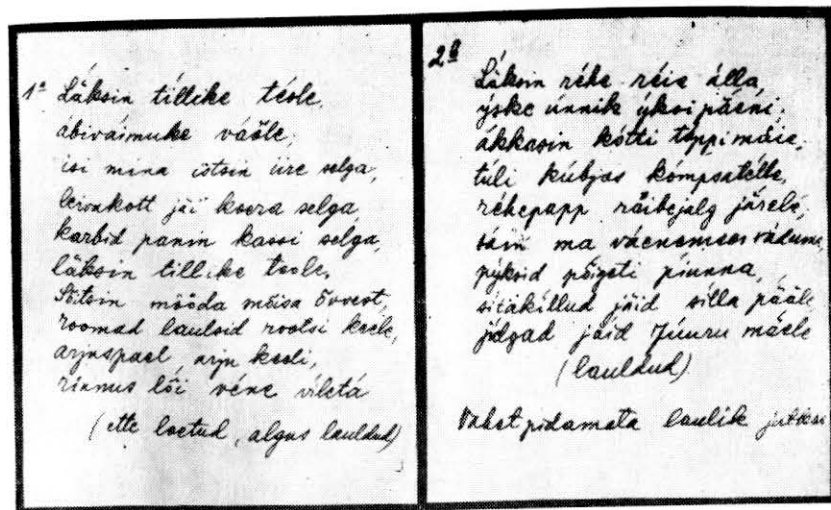
Paul Ariste mõju Eesti Rahvaluule Arhiivi poolt organiseeritud nn. rahvaluule-järelkorjanduse suunamisel oli vägagi oluline: tema algatusel ja otsesel kaasaaitamisel hakati rahvaluule hoiupaika koondama ka Eestis elavate vähemusrühmade ja mõnede hõimurühmade rahvaluulet.

Selle tõttu on meie rahvaluulevaramu ERA-nimelises fondis suur kogus Eestis elavate venelaste folkloori (seda on 17 köidet); väiksemates kogustes on sakslaste (3 k.), rootslaste (2 k.), juutide, lätlaste, mustlaste, liivlaste, ingerlaste, vadjalaste, soomlaste, erandlikult ka leedulaste ja veel muudegi rahvaste ainekku. Muulaste ainekku kogumine on jätkunud ka Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnas.

P. Aristelt ilmus mitte-eesti materjalide kohta esialgne tutvustav ülevaade seisuga 31. dets. 1931.² Selles on registreeritud ka vanemates fondides leiduv mitte-eesti ainek.

¹ P. Ariste korjandus Tartust ja Hiiumaalt 1927–1928 leidub: ERA II 1, 302–807.

² P. Ariste, Nichtestnische Sammlungen des Estnischen Volkskundlichen Archivs. — Opetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1930, Tartu 1932, lk. 122–134.

Paul Ariste käekirja näiteid.

2

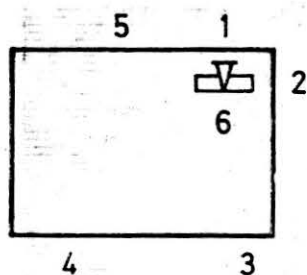
ERA kui rahvaluuleainestiku keskne varamu suurenes edaspidi oluliselt asutuse enda poolt organiseeritud kogumistööst; selles osalesid oma töötajad, rahvaluulet õppivad üliõpilased, korrespondendid rahva hulgast, mõnevõrra ka keskkoolide õpilased õpetajate juhendamisel.

Erandlikuks ettevõtteks kogumistöö alal kujunes 28. septembril 1930 teostatud ekspeditsioon Aksi kihelkonda seal avastatud vana meeslauliku küsitlemiseks ja fonografeerimiseks. Selles ettevõttes oli P. Ariste aktiivne osaleja; mõned faksiimiled saadud ainekust on siin esitatud tema käekirjas.

Kohale me sõitsime neljakesi: ERA juhataja O. Loorits, juhataja abi P. Ariste, muusikamees K. Leichter ja nende ridade kirjutaja (tookord R. Viidebaum). Tartust saabusime rongiga Tabivere jaama. Seal saime kokku Saadjärve algkooli juhataja Feldmanniga, kes oli laulikut ennem külastanud. Oli muretses küüdimees. Me istusime kõik tavalisele taluvankrile ja olime varsti lauliku juures tema kodus.

Vana laulumees T a a n s i p, kelle pärast olime tulnud, elas Elistvere vallas Övanurme külas. Ta oli juba 86 aastat vana, kuid selle vanuse kohta veel üsna kõbus. Et teda oli enne informeeritud, siis erilist võõrastumist polnud ja me saime kohe tööga alustada.

Võtsime kohad sisse neljakandilise laua ümber, nagu näidatud juurdelisatud skeemil: 1. — laulik, 2. — O. Loorits, 3. — P. Ariste, 4. — nende ridade kirjutaja, 5. — K. Leichter, 6. — fonograaf. Laud paiknes kangaspuude lähedal, mille vastu laulik seistes sai toetuda.

Rahvalauliku küsitlemise ja fonografeerimise skeem.

Et laulik eelistas esiņeda seistes, oli fonograaf asetatud kõrgemale alusele, mis moodustati raamatutest ja juhuslikest esemeist. Kirjutamisliigutuste tõttu laud mõnevõrra värises; see segas küll aparraadi stabiilsust, kuid täiesti kõrvaldada me seda ei saanud.

Fonografeerimisel ja küsitlemisel olid ülesanded jagatud järgmiselt: lauliku esinemise jälgimine ja küsimuste esitamine — O. Loorits, kuuldeliste tekstide jäädvustamine — P. Ariste ja R. Viidebaum, fonografeerimine — K. Leichter.

Laulude esitamisel peeti ka pause. Ühel niisugusel puhkehetkel laulik pildistati: ühel võttel üksinda eraldi ja teisel koos teiste oma pere liikmete ja külalistega.

3

Taavet Ansip alustas oma repertuaari esitamist teorjuse-aega meenutavaist mõisavastastest lauludest, nagu «Hiire seljas teole» (algus: «Läksin tillike teole»), «Kättemaks sakstele» (algus: «Oleks minu olemine»), «Mõisast põgeneja», «Palve sakstele», «Ära kündsin härra väljad» ja teisi. See tundus olevat repertuaari põhiline osa. Laulik armastas korduvalt meenutada, et ta olevat «malga-aja mees», olevat selle aja ise läbi teinud, millega mõtles nähtavasti kunagi mõisatöös väga laialt rakendatud peksukaristusi. Ja kuuldus, nagu oleks ta valusaid kogemusi mõisapõllul saanud juba väga varases nooruses: «Põld [mul] püksa jalas veel, aga mõisa panti kartulid võtma» (248)³. Küllap tal seetõttu vana pärand oligi elavana mälus säilinud, et ta oli kõike omal nahal kogenud.

Minevikulist on ka Ansipi töölauludes, mis kõnelevad heinatööst ja rukkilõikusest («Üles, üles, pikka põldu», ilmsesti maagilise funktsiooniga), mis lõpeb venitatud refrääniga «Lõpeleee! lõpele!» Öitsilaul («Õhta pian õitse minema / koidust pian kodu tulema») on nähtavasti sisaldanud obstsöönseid motiive (9 noteeritud reast on hiljem 2 kustutatud) (309).

Laulik mäletas ja esitas ka mitu jutustava sisuga laulu, nagu

³ Numbrid tsitaatide juures viitavad lehekülgi käsikirjakõites ERA II 29 Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnas.

Rahvaluulekogujad Taavet Ansipi juures. I rida (vasakult): Oskar Loorits, keelejuhid (keskel Taavet Ansip). II rida (vasakult): Paul Ariste, Karl Leichter, Richard Viidalepp, Porovardja, keelejuht, kooliõpetaja Feldmann.

Foto 1930. aastast

«Härjad murtud», «Kaevul kosija», «Põdratapja» ja «Imetegija» ning nekrutilaule.

Laulikul oli huviäratavaid tekste noorte suhetest, milles armastusest on lauldud üsnagi avameelselt. Näiteks:

Poiss laulab tüdrukule:

Tule tuttu Leenuke'e, Leenuke!

Laada lakka „ „

Ulu alla „ „

Kuub, kasuk pääle „ „

Olekubu ette „ „

Leenu laulab vastu:

Tule mu manuje magama,

Tule küla meie laada piale!

Sääl on ase ammu teada:

Tekk on alla tedrekirja,

Palang pääle pardikirja.

Sääl teeme kõhule kõbinad,

Naba allaje nabinad (311).

Siin sobib meenutada ka laulutüüpe «Arg kosilane», «Miks sa mullu mull' ei tulnud?» ja «Metsast mehele»; viimases esinevad värsid: «Mõned lähvad metsasta mehele, Puu küla otsast poisi juure» (289).

Oleme korduvalt kuulnud kurtmisi, et eesti vanade laulude

hulgas ei olevatki armastuslaule. Küllap neid on olnud ja on neid lauldud, kuid ei ole kõike juletud kirja panna ega pastoritest suurkorjajatele kätte saata. Ja rahvaloomingu hindamisel sageli kahjuks unustatakse see lihtne tõsiasi, et muistsed laulud ei saa olla koostatud tänapäevaste normide kohaselt.

Vana laulik meenutas ka mõningaid — nagu ta ütles — «karjatüdrukute laule», mis kajastavad naiste elutarkusi ja muresid, ning lüürilisi laule laulust ja laulikust; meelde tuli ka mõni pulmalaul («Tere langud, laiad ukсед») ja legendilaul («Kesse kõnib pimel ööl?»), mängulaule ja veel üht-teist. Lisaks riimilisi laule ja lastelaulegi. Riimiliste hulgas oli ka mõni kõrtsimotiiviline («Lähme kõrtsu Jürid, Jaanid / joome viina niigu kaanid»).

Pärast mitmetunnilist kuulamist ja kirjutamist olime päris väsinud ja seadsime lahkuma. Kuid 86-aastane laulik oli veelgi reibas, ning kui olime teda siiralt tänanud, ütles meile hüvastijätuks: «See, mis ma luurutasin [= leelutasin?], jäägu teile mälestusest» (242).

Me kuulsime Taavet Ansipilt 30 vana rahvalaulu. Enamuses on need küll lühikesed ja kulunud teisendid. Kuid 20—23-realisi on siiski mitu ja need on tüüpidest «Hiire seljas teole» ja «Kättemaks sakstele». Ansipi teisendid on enamasti kontaminatsioonilised ning esitamisel laulis ta neid veelgi üksteise otsa. Kuluvormidest oli mõni vanasõna-taoline:

*Äämp on vaeva laulijalle,
Kui on rehepeksijalle:
Rehe peksan, see unetan,
Laulu laalan — teist muretsen (303).*

Laulus «Täid kaladeks» esineb võrastav arhailine motiiv täide söömisest:

*Mina olen meesi memme poega,
Tatinina taadi poega,
Istun vene veere pääl,
Nopin täiu vammusista:
Mison suurem — pistan suhu,
Mis on väiksem, viskan vette (315).*

Selles laulutüübis on täide söömise motiiv laialt tuntud. Aga on siis kunagi täisid söödud?! Vastuseks võib tsiteerida üht teadet samojeedide kohta. «On huomattavaa, että samojedien keskuudessa täit ovat miltei ainoat makeiset, joita lapset syövät suurena herkkuna.»⁴

Ega me kõike, mis lauliku mälust esile kerkis, ei suutnudki ära kuulata ja kirja panna. Näiteks esitas laulik hea kirjelduse lambamängust (koos lauluga «Mina hoian memme utte») ning

⁴ Soome uurija Paavo Ravila kirjast nende ridade kirjutajale 28. 3. 1932. Autori valduses. — Saksa teatmeteoses on märgitud täide söömist ravimina õige mitme haiguse puhul: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, B. V, Berlin u. Leipzig 1934—1938, v. 934—938.

Taavet Ansip.
Foto 1930. aastast

meenutas sellega seoses ka «Seatapmisemängu» ja «Obesemängu», kuid need viimased jäid esitamata ja kirjutamata.

Mis me sealt kaasa tõime, seda oli siiski üsna palju — kolmekümnest laulutüübist ligi kaheksakümmend teisendit. Lisaks vana-dele regivärsilistele ka riimilisi laule ning isegi lastelaule. Saime ka ilmekaid vanasõnu ja kujukaid kõnekäände, millest mõned näited: *Ilmas elada kui pulmas, rahvas käia kui rukkis.* — *Mis änap vanast vapustata või mädapuust mängitata.* — *Ega sinu suu sarvest ei ole.* — *Suu on südame mõõt.* — *Sündku teie tahtmine, kui on see nõu ja vahtmine.* — *Traastu ruumuška, praššai viinuška!* (Klaasitõstmisel öeldud). — *Teie teivas, meie roigas, külamemme aiakulk* (Naljatatav ütlemine head tervist soovides). — *Terve tõsi!* (= Täitsa tõsi!).

Taavet Ansipi laulude kirjapanekul püüti olla võimalikult täpne. Laulik oli valmis oma teksti kordama mitu korda nii luges kui lauldes ja mõlemad pandi kirja, sageli mõlemad kahes eksemplaris. Seega kogunes variante õige mitu. Laulmise järgi kirjutades fikseeriti osa tekste ka niiviisi, et üks kirjutas ühe ja teine teise rea, mis hiljem liideti ühtseks tekstiks. Niiviisi kirjutatud laulutekste on üheksa. Kuid juhtus ka segase ettekandega tekste, mille kohta on märgitud: «Tükati lauldud, tücati loetud.» S. t. laulik algas näiteks lauldes, kuid läks esitamisel üle kõnemaneeeri, või vastupidi.

Suure variantsuse peamine põhjus oli nähtavasti selles, et laulik polnud ammu enam laulnud ja seetõttu polnud tal tekstid korralikult meeles, kordamisega püüdis ta neid täielikumalt meelde tuletada. Laulikul esines ka hääldamiskomistusi.

Kõik kirjapanekud tehti üksikutele kvartlettidele, mis hiljem kokku õmmeldi ja köitesse pandi. Kirjapanekutes säilitati laulude esitamisejärjekord (märgiti rooma numbritena), ühe laulu variandid märgiti tähtedega (1a, 1b, 2a, 2b, 2c jne.). Kirjutatud tekst on enamasti ainult ühel küljel, harvem mõlemal; pagineeritud on aga jooksvalt nii tühjad kui tekstiga leheküljed.

Kirjapanekutes on väike ortograafiline erinevus: P. Ariste ja O. Loorits kasutasid ü asemel uuenduslikult y tähte. Käesoleva kirjutise tekstis on y asendatud ü-ga.

Seoses fonografeerimisega tegime tähelepanekuid ka lauliku iseloomust, käitumisest ja ainevalikust ning mõningaist tema keelepruugi iseärasustest. Tehtud märkmeid loeme:

«Õige temperamendikas vanamees. Küsib aga viinapudelist «nooti» ja laulab sellise hooga, et raske tagasi hoida ja kopeerida. Laseme laulikute ette kanda esiteks lauldes ja pärast lugedes. Tundub õige selgesti, et lugedes raiub rõhuga kindlalt teksti ja skandeerib kaugelt enam kui lauldes. [See väide on siiski kaheldav. Me üldse skansiooni pidevalt ei jälginud ega märkinud. — R. V.]

Näikse kalduvus laule kombineerida ühte tsükli, hällist hauani reas; ise jutustab üleminekud vahele. Nii kujuneb mingi «laul ällist surmani»: laul sellest, kuis tillike teole läks, edasi noorusaja lambamäng lauluga, laul õitsist, ehalkäimisest lauda päälle Leenukese manu, Leenu vanapoisist venna hoiatussõnad, heinamaal olek jne. — —

Kui satub viinast enam kuraasi, läheb suurelisemaks, ei hooli sellest, et me ei suuda järgi kirjutada, vaid ütleb üleolevalt, mis mehed me oleme, et ei jõua, ise universiteediski käind, — las kir-

jutagu aga. «Te saade veel vanast pangust midagi kuulda, mis te pole kuulnud.»

Ja edasi seletab vanake uhkusega, et tema olevat veel vana malgaaja mees [malgaaja = peksuaja?], tema olevat läbi elanud malgaaja ja vendiaja [?] ja sõjaaja, temal olevat veel need vanad pangu laulud. Ja lõpuks ütleb iseteadvalt: «Nüüd te saate need vanad pangu põhjad kätte.»

Fonografeerimisel märkame, et teatud laulu algusel kobivad naised toast aegsasti välja. Siis vanamees laulab oma ropendused torru. Ja naised tulevad ukse tagant uuesti tagasi noomitusega, et ta «sita laule» laulab, millest vanamees aga midagi ei hooli.

Laulmisel võis täheldada mitmesuguseid keelelisi muutusi. Siin neist ainult mõningad:

1) Lühike esimene silp lauldi sageli pikalt: *Vii-ab villu viina mõõdu; Niigu meeres pilleroogu; Tati-niina taadi poega.*

2) Hilisdiftongid moodustavad lauldes enamasti kaks silpi: *Tuu-a laagi laeva kirja; vii-ab pro veab.*

3) Lauldes, eriti kordamisel, komistas laulik tihti häälikutega ja moonutas sõnu: *Valga viisi vaatamaie, pro Valda viisi; Mäed ja orud kümber käisid pro ümber käisid.*

4) Esines sõnade ja värssidegi lühenemisi: *Las tub [= tuleb] küla kuulamaie, Valda viisi vaata —; Puuga [puu aga] otsast poisi juure.*

5) Järgsilpides lauldi -da asemel -ta ja -tta.

(237—242; lühendatult).

Kui olime lõpetanud Taavet Ansipi küsitlemise ja fonografeerimise, sõitsime edasi Saadjärve valda Kõdu külasse Jüritoale, kus selle peremees Kaarel Koppel (62 a. v.) esitas mitu tantsulugu kandlel ja mõne tantsulaulu, mida oli nähtavasti lauldudki kandle saatel.

Pärast fonografeerimist, mida teostas K. Leichter, kirjutasime kolmekesi (Ariste, Loorits, Viidebaum) K. Koppelilt ja tema emalt Mari Koppelilt (85 a. v.) mitmesugust folkloorset aineset — riimilisi laule, jutte, uskumusi, endeid, kombeid, kõnekäande, mänge, lastehirmutusi jm.

Samas talus pakuti meile lõunat ja õhtu lähenedes sõidutati meid temperamentse täkuga raudteejaama.

Et rongi tuli oodata, saatsime sealt M. J. Eisenile, kel parajasti oli 73. sünnipäev, tervitustelegrammi.

Eiseni vastust saime lugeda «Postimehest» 1. oktoobril:

Tänu.

Mulle tundmatute «Eralaste uurimisretkelt» saadetud õnnesoovide eest avaldan südamlikku tänu.

29. 9. 30.

M. J. Eisen.

ERA oli küll töötanud juba mitu aastat, aga *eralane* oli siiski tundmatu sõna.

Meenutatud uurimisretke saavutused on ERA-s talletatud järgmiselt: Suuliselt küsitatud ja käekirjas jäädvustatud tekstid: ERA II 29, 233—435. Selles on tekstilehekülgi 122 (neist P. Ariste käekirjas 45 lk.). Fonogrammidele lüüritud viisid leiduvad: ERA III 6, 79—90 (1—14; need laulis T. Ansip) ja lk. 141—143 (9 viisi K. Koppelilt). Viisid lüüreeris K. Leichter. — Arvuliste näitajatenä on T. Ansipilt lauluteisendeid ja viise kokku 90, K. ja M. Koppelilt mitmesugust ainetikku 98 pala.

Niisuguste tulemuste puhul võib kõnealust retke lugeda õnnestunuks. Trükkis ilmus selle kohta ainult mõnesõnaline teade: «28. IX 1930 korraldas Arhiiv v ä l j a s õ i d u Äksi kihelkonda üht rahvalaulikut mitmekülgselt uurima ja fonografeerima, mis on andnud nii häid tulemusi, et kavatsus on selliseid lühemaid ekspeditsioone edaspidigi korraldada» (RpS 3, 1937, lk. 70).

Kahjuks see hea kavatsus siiski ei leidnud teostamist. Kuigi see oleks võinud tähendada rahvaluulekogumise praktikas olulist murrangut — asendada üksikisikute matkad kollektiivsete uurimisretkedega. Ometi juhtus niiviisi, et kõnealune Äksi ekspeditsioon osutus juhuslikuks erandiks ning üksikmatkad jätkusid endiselt. Veelgi enam: saavutatud tulemusi ei arutatud ega sõelatud, vaid need jäid pooleldi unustusse.

Aga isegi sedasama head võimalust, mis oli Tartule nii lähedal, ei kasutatud ära täielikult. Lauliku juures oleks tulnud käia korduvalt, teda oleks pidanud küsitama paremini ettevalmistatult. Nüüd ei saanud me midagi teada, kust-kuidas oli laulik õppinud oma laulud, kus ta oli esinenud, kuivõrd ta laulikuna oli tuntud jne.

Tingimata oleks sel puhul pidanud osalema ka Herbert Tampere, kes võib-olla teadlikult jäi tulemata, sest osavõtjate grupp paisutati liiga suureks (algul räägiti koguni seitsmest osavõtjast, kuid kõik ei tulnud hommikul kohale). H. Tampere osavõtul oleksid meie retke muusikalised tulemused võinud arvatavasti olla hoopis paremad.